

étkezünk, nem vétkezünk. Nem késsük le / a vonatot. Nem érkezünk. Nem szomjazunk, // nem tévedünk. Nem együtt. Nem, ma nem. Nem / kérünk szót. Nem az a véleményünk. Nem / kapcsoljuk be. Nem tervezünk, nem ren- // dezünk. Nem adunk, nem veszünk. Nem foly- / tatjuk. Nem állunk fel. Nem értjük. Nem / mozdulunk. Ma nem. Ma eljön értünk.”

GEROLD László

„FÖLDRENGÉSKOR A BÖRTÖNFAL LEOMLIK...”

Csiki László: *Titkos fegyverek, A céda nyúl, Adam Adam*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990

Három regényt tartalmaz Csiki László legújabb kötete, közülük a *Titkos fegyverek* már két évvel ezelőtt napvilágot látott, akkor szinte napok alatt elkapkodták. A második kiadásnak nemcsak a kelendőség az apropója, hanem az a szerzői szándék is, hogy egy trilógia részeként, új regénykontextusban kerüljön újra az olvasó elé.

Csiki László a *Titkos fegyverek*ben a közép-kelet-európai gyermekkor balladás tablóképt festette meg, a mindenkori gyermekkorét, amely a történelem számára csak félmúltat jelent, ez esetben az ötvenes évek elejét. Akkor igazán jó egy gyermekkor-regény, ha az olvasó tértől és időtől függetlenül be tudja helyettesíteni a sajátjéval. Erre a regényre éppen ez a jellemző: egyfajta közös emlékezés, ismerős helyszínekkel és emberekkel.

Nincs néhány mondatban összefoglalható epikus szála, ugyanakkor minden mondat mögött egy történet rejlik. Az elvarratlan szálak gubancából bontakozik ki a bukaresti miliő, amely determinálja a kisembereket, szocrealista meghatározottságuk karakterisztikus figurává avatja őket: túlélőkké, besúgókká, kitarítottakká, cselédekké válnak; feszültség vibrál köztük, csak elejtett mondataikban esik célzás a történelem igazságtalanságaira és a nyelvi különbözőségekre: „Valóban csak anyanyelvem volt: egyedül anyám beszélt hozzám, ha mert és volt rá ideje.”

Az elbeszéltek láncolatának más a logikája, mint ahogyan azt a hagyományos nagyepikában megszokhattuk. A megszólalást az artikulálja, hogy egy tízéves gyerek ismerkedik a világgal, minden impulzus egyszerre tör rá, a lélek és a test tapasztalatai. Minden iránt fogékonnyá válik, és nem képes megszűrni, a felnőtt logikája szerint sorba rakni a benyomásokat. Így minden mozaikszzerű, az asszociáció funkciója dönti el, hogy mikor mit emel ki a tapasztalatokból, pl. a várakozás feszült perceiben egy vízisiklót, amely abban a pillanatban szimpatikus tud lenni, olyannyira, hogy az apjával való feszült találkozás után visszatér oda, ahol a kígyót látta, és a víztükről fölött összetépi a kapus üzenetét. A gyerek tudatában mindennek eltolódik az értelme és fontossága, elméje más-ként fejt a jelentést, az ő szemében könnyebben válik bármilyen reménnyé, ígéretté, mesévé vagy álommá: „Kék lehetett az Isten szeme, mielőtt a világba kifolyt.” Van ebben a megállapításban valami víziószerű és kifürkészhetetlen, az *Adam Adam*ban találunk majd hasonló példákat. A dolgok másfajta rendje titkos fegyvereket szül.

A történet mintha folyton megakadna, hogy aztán új lendületet vegyen, ahogyan

állandóan változik az emlékezés intenzitása is. A párbiszédek szagattottak, gyakran nem is egymásra reflektálnak a szereplők, később *A céda nyúlra* lesz ez jellemző, mintha oda sem figyelnének a másokra, emlékeznek, kibeszélik magukból, ami a lelküket nyomja. A múlt meglehetősen kaotikusan zúdul a kisfiúra, a foszlányokból épít fel egy világot magának, melyben juhok ellenek, a rádióban lelkesítő beszédet tartanak, beadványokat fogalmaznak, törvénytörési tárgyalásokra járnak az apja ügyében, csak éppen a miértekre nem jön válasz. A mögöttes társadalmi tablónak, mint valami monstrumnak, a súlyát érezzük, de az igazi arca rejtve marad. A mohó óriás kiszolgáltatottjai a főhősök: Elzász-Lotaringia néni, az udvarhölgy, Radu II, a Dinamo focistája, Gogu, a kis vagány, Jenő bácsi, a törpe, Sanyi doktor, Ducu úr, Mária néni és anya, akinek petefészek-gyulladás van, és végül összeáll a törpével. A kusza rokoni viszonyokban a gyerek nehezen igazodik el. Körülöttük mindent beleng a macskaszag, önálló életre kelnek a nehéz illatok, melyet a vastag, olajos fürdővíz sem képes eltüntetni. Mindez arra hivatott, hogy a fojtott levegőjű ötvenes éveket illusztrálja.

„Itt volt, és történt minden, a padláson, akár a moziban” – olvashatjuk a regény felénél, és ez sokat elárul a próza megszerkesztettségéről: filmszerűen építkezik, képek torlódnak egymásra, idősíkok csúsznak egybe, áttűnnek egymáson. Az idézett mondat másik vonatkozása a szemléletre világít rá: mintha az egész történet a gyerek képzeletében a padláson játszódna, ahol valóságos és mesés elemek keverednek. Nyilván nem szándékos áthallásról van szó, de erről önkéntelenül is néhány filmes párhuzam jut az eszükben, pl. Fellini *Amarcordja* a következő leírás kapcsán: „Róza néni megrántotta melle felett a ruháját, hirtelen felnyílt, szinte felhasadt a blúza, akár egy álombeli ajtó vagy viharfelhő, egyszerre csapódott ki a két melle. Arcomra, fejemre omlott, egyik fekete bimbója beleszúrt a szemembe.” A filmben Róza néni helyett a rimini trafikosnőt látjuk, a szituáció pedig nagyjából ugyanaz.

Hasonló korú Truffaut *Négyszáz csapásának* gyerekhőse is, vádló arca a film végén és kiszolgáltatottsága sokban rokonítható, leginkább azonban a következő jelenettel állítható párhuzamba: „Hátat fordított, s a köpcös emberrel kettesben elindultak az új gyáracsarnok vörös falai felé. Nem vártam meg, amíg a sötét bejáratig érnek, visszaültem az átmelegedett padra, becsuktam a szemem, és nem láttam semmit, sem fekete, sem ezüst pontokat. A verebeket hallottam fent a csatornában, és a hordógyár előtt, a földön rívó unokaöccseiket.” Az idézett részben az anyja elküldi az ötödikes Tibort, hogy látogassa meg az apját. A gyerek egy gyárudvaron találja magát, ahol a munkások védősisakot hordanak, nem tudja pontosan, hol van, és mikor jut vissza, csak annyit tudatosítanak benne, hogy „szabadságarcos az én apám, s csupán azért nincs velünk, mert megszire kellett mennie”. Az ötvenes évekbeli párhuzam más szocialista országokba is átlátható: ugyanezt a kort és ugyanezt a szituációt éli át Emir Kusturica gyerekhőse az *Apa szolgálati útonban*.

Ahogy az említett filmekben, ugyanúgy a regényben is a gyerekhős tapasztalja, hogy valami nincs rendben a társadalomban, valami ellen harcolni kellene, meg kellene találni az ellenszert, a megfelelő fegyvert. Ennek a tétova keresésnek, a definiálás igényének vagyunk tanúi. A regény gerincén szinte egyenlő távolságban helyezkednek el a „titkos fegyverek” újabb és újabb értelmezései. A cím legelső definíciója így hangzik: „Az okok a tényeket kényszerpályára terelő titkos fegyverek.” Néhány oldallal később megtudjuk, hogy „Csak a titkos okok készülődtek, hogy eltérítsék útjukról a dolgokat.”

Aztán: „Ilyen titkos, furcsa okok állnak az egyszerű dolgok mögött.” Ami eddig kissé ezoterikusnak tűnt, az konkrét valósággá válik: „A faluban majd minden fiúnak volt fegyvere, egyikük csúcsos báránybőr kucsmája alatt, a kopaszra nyírt feje búbján viselt egy revolvert.” S hogy a titkos fegyvert mennyire szélesen kell értelmezni, arra utal a regény legutolsó mondata is: „Karom hajlatába akasztva a távcsövet viszem, akár egy fegyvert.”

A második regényre, *A céda nyúlra* is jellemző a sejtetés, a lebegtetettség, az eseményeket rejtett utalások fogják össze. Továbbra is háttérben marad a mettől-meddig, a mit-miért, a ki-mikor-és-hol kérdése.

Visszatérő figura a „sötétkékre azott” rendőr, aki igazoltat, alakmása az „ismerős”, az állam embere, aki majd az *Adam Adamban* vizsgáló-vallatóként él tovább. A zaklatásoknak kitett főhős naponta érzelmi valamilyen formában az orwelli világ nyomasztó súlyát. Tejhordásból tengeti életét, egyébként tanári diplomája van. Egyik nap beállít hozzá Bálint, a barátja, aki szintén értelmiségi, és éppen az iskolaügy foglalkoztatja, a probléma számukra is ismerős: „huszonöt gyerek kell egy magyar osztály indításához”. Előhúz a zubbonyából egy tarka bundás süldőnyulat. Az ironizáló szándék nyilvánvaló. Bálint elmegy, a nyúl marad. „Van egy bejelentetlen nyulam, azt simogatom” – mondja a főhős a hetesnek, aki egyébként román. A nyúl kitűnő alany arra, hogy hosszú monológokat hallgasson végig. A főhős „többiségi orvos barátjától” olyan tetemes összeget örököl, hogy vehet rajta egy kötőgépet. A zöld pulóvereket egy tanártársa árulja a feketepiacon. Az „ismerős” Bálint felől érdeklődik, és házkutatást tartanak. Az asztalon feldől a málnalekvár, és a piros lé „egy szomszédos ország alakját vette fel, ijedten elkentem, mielőtt átfolyik saját határain”. Az egyes szám első személy kiválóan alkalmas arra, hogy a főhős mindennapos félelmeit öniróniába fojtja.

A „titkos fegyverek” komplex fogalma, melyről „nem jó hangosan beszélni”, a történelem és a vállalt múlt fogalmaként húzódik tovább a következő két regényben. *A céda nyúl* abszurdba hajló története megint csak ürügy, hogy meneküljön valami nyomasztónak a súlya alól. A következő részlet akár az egész könyv ars poeticája is lehetne: „Annyi baj szakadt ránk, a történelemre gondolni nem jutott időnk, csak költészetként érzékeljük néha. Bennünk volt, zsigerileg, akár a szerelem, öntudatlanul és szótlatlanul, csak alkalom kellett nekünk és minden a mai jövevénynek, máris feltört belőlünk, neveket, évszámokat suttogtunk vallomásként. Ki-ki saját vágyait hordozta múltjaként, és egymásnak mesélték el, ami belőle elmondható különböző nyelveken. Viszonzatlan szerelem volt.” A szerelem persze „kolera idején” is virágzik, áldatlan urbánus nyomorban is, és itt van társnak a török Leila, akivel a főhős osztozik a közös kisebbségi sorsban. A másik társ a nyúl, miként Arto Paasilinna *A nyúl éve* című regényében, akivel meg lehet osztani minden gondot, esetleg bele is lehet rúgni, ha olyan a kedve.

Az „ismerős” zsarolással próbálja beszervezni a főhőst, felelősségre készül vonni közveszélyes munkakerülésért, „az ilyen delikvenszeket gyorsított eljárással küldik le a csatornához a szocializmust építeni”. A román „ismerős” sajátosan viszonyul a hetvenkedő magyar értelmiségihez: „Maguknak, nemzetiségieknek könnyebb a dolguk... Ha nem sikerül valami, rákenhetik arra, hogy el vannak nyomva, mert magyarok, svábok vagy törökök.” Nyomatékul otthon rendőrségi idézés várja a főhőst. Betoppán Bálint anyaországbeli menyasszonyával, aki jóval idősebb vőlegényénél. A házasságkötés a menekülés egyik alternatívája. A főhős leviszi a bőröndben a nyulat a henteshez, mivel

feketevágás lesz, a hús felét felajánlja a szolgáltatásért. Leilának elárulja, azon töpreng, hogy feljelentse-e Bálintot, akit keresnek. Mire visszaér a henteshez, a nyúlhús papírba csomagolva várja, de a hűtőkamrából más is előkerül, az „ismerős”, akinek elárulja, hogy „megérkezett.” Hazaballag a hússal a vendégekhez. Átmészélni kínos, mert csak ennyi hámozható ki a cselekményből. Az elmondottakból is kitűnik, hogy nem a történet és tanulmányai miatt érdemes elolvasni a regényt, hanem mögöttes tartományai miatt. Bár még így is vitatkozhatnánk a fülszöveggel, amely szerint *A céda nyúl* a romániai magyar értelmiség egyik lehetséges túlélési technikáját villantja fel. Vajon mire gondol: az anyaroszágbeli mennyasszonyra mint megoldásra vagy a besúgásra? Esetleg mindkettőre, amit a cím sugall.

Az *Adam Adam* esszészzerű intellektuális próza, a totalitarista rendszer negatív utópia-ja, és egy európai ország közelmúltjának körképe. Adam Adam, a főhős kilenc évvel az események előtt kereszteltette át magát, vállalva a bürokrácia útvesztőit is. Úgy érezte, új életet kell kezdenie egy új névvel negyvenévesen. Élvezte, hogy a neve mások számára olyan, mintha valami jelige lenne. Ha fanatikus terve sikerülne, az ő képe és neve szerepelne a nagy Ő gyászjelentése mellett. A zsarnok elpusztítására készül. Terve vízióvá, monumentális, színpadias leszámolássá szélesedik, amely után a világ újra visszatérhetne a régi kerékvágásba. Az emberek nyögnek a mindennapi terror alatt. Koszmikus vízióvá nő közben az orwelli világ, tele titkosrendőrrel, dróthálóval és betonkerítéssel. Az „állatfarmon” mindenki a „NAGY TESTVÉR” fogadására készül, a kiszemelt gyerekcsoport tagjaitól garatváladékot vesznek, egy különleges brigád jelszavakat meszel. Adam Adam nemcsak magának ad nevet, hanem vizsgáló-vallatójának is: Belfegornak nevezi. Adam Adam egy fogyatkozó kis nép érdekében cselekszik, amely „maga is elmerült titokká vált, a nyelvébe, meséibe menekült, akár egy őserdőbe”. A nagy Ő fogadására egy bizottság (melynek Adam Adam is tagja) válogatja a legmutatósbab nőket, köztük van Maria is, aki később kislányt szül. A kislánynak mesél Adam Adam.

Különleges funkciót töltenek be a mesék, melyek biblikus hangvétellel szólnak meg, látszólag távoli tájakra visznek, építkezésük az álom logikátlanságára és szokatlan képtársítására emlékeztet. Az allegorikus szándék a következő mondatból is kitűnik: „Egy strucc is turulkodott odafent.” A mese a regény elején és végén bukkan fel, mintegy elvágyódáskeretet biztosítva. A kötet így egy nyugtalanító tanulságokat hordozó mesével zárul.

A három egymást követő regényben fokozatosságot érzünk, a fenyegetettség eluralkodását, a zsarnokság kiteljesedését. A *Titkos fegyverek* még füledt társadalmi léggömb ellenére is személyes, bensőséges marad. Az elidegenítő hatások elsősorban az ironizáló szándék miatt szaporodnak el *A céda nyúl*ban. Az *Adam Adam* pedig a legsivárabb embertelenség felé robot, itt már minden és mindenki idegenné válik, nincsenek magukkal ragadó jelenetek, a párbeszéd is ritkulnak, állapotok vannak inkább és kilátástalanság. Hosszabbodó mondatok és fogyatkozó konkrétum, nincs ami fogódzót adna az olvasónak. A kifejezésformák, a stílus mindenkor az írói szándéknak rendelődik alá, és teremtmény emlékezetes, nyelvilag is kimunkált prózát.